

Dorota Pazio-Wlazłowska

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska

ORCID: 0000-0001-8858-8432 | e-mail: d.pazio@ispan.waw.pl

Beata Żywicka

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Polska

ORCID: 0000-0001-9453-9733 | e-mail: beata.zywicka@uph.edu.pl

O badaniach językowego obrazu świata w ramach konwersatorium EUROJOS

DOI: 10.34739/clg.2022.14.12

Refleksja nad poznaniem mechanizmu, w jaki język wpływa na postrzeganie rzeczywistości, od dawna jest obecna w myśli badawczej, nie jest to zagadnienie nowe, przeciwnie – ma długą i bogatą historię. Łączone jest z nazwiskami amerykańskich uczonych Edwarda Sapira (1884–1939) i Benjamina Lee Whorfa (1897–1941) i ich teorią relatywizmu językowego, zgodnie z którą język, którym się posługujemy, wpływa na sposób, w jaki odbieramy otaczającą nas rzeczywistość. Badacze językowego obrazu świata odwołują się również do prac niemieckich językoznawców, przede wszystkim do Wilhelma von Humboldta (1767–1835) i jego powszechnie znanego stwierdzenia, mówiącego o tym, że w każdym języku naturalnym zawarty jest jemu właściwy ogląd świata. Niektórzy korzeni refleksji nad wpływem języka na postrzeganie rzeczywistości upatrują jeszcze głębiej – w myśli starożytnych filozofów. Dziś badania w zakresie lingwistyki antropologicznej są intensywnie prowadzone w wielu ośrodkach, m.in. w Rosji i w Polsce. Międzynarodowe uznanie zdobyły prace realizowane w Lublinie przez zespół działający pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Bartmińskiego.

Czym jest językowy obraz świata (JOS), co jest jego przedmiotem? Twórca lubelskiej szkoły etnolingwistycznej, Jerzy Bartmiński, przyjmuje, że jest to zawarta w języku potoczna interpretacja rzeczywistości. Językowy obraz świata pokazuje, w jaki sposób człowiek postrzega otaczającą go rzeczywistość, jak kategoryzuje zjawiska, jak je wartościuje. Jest to obraz „naiwny”

(w znaczeniu, jakie nadał mu Jurij D. Apresjan, tj. zdroworozsądkowy, budowany z punktu widzenia prostego człowieka), dlatego może się – niekiedy nawet zasadniczo – różnić od wiedzy naukowej, encyklopedycznej. Jerzy Bartmiński podkreślał, że „JOS jest potoczną interpretacją rzeczywistości z punktu widzenia przeciętnego użytkownika języka, oddaje jego mentalność, odpowiada jego punktowi widzenia i jego potrzebom”.

Z tej właśnie perspektywy analizuje wartości zespół badaczy skupionych w międzynarodowym konwersatorium *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów na tle porównawczym* (EUROJOS), które zostało powołane w 2001 roku na zakończenie Międzynarodowej Szkoły Humanistycznej Europy Środkowej i Wschodniej UW. Konwersatorium jest afiliowane przy Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów, Instytucie Sławistyki PAN i Instytucie Filologii Polskiej UMCS.

Obecnie skupia ponad 120 badaczy z kilkudziesięciu krajowych i zagranicznych ośrodków naukowych, m.in. z Czech, Słowacji, Belgii, Ukrainy, Białorusi, Rosji, Bułgarii, Litwy, Chorwacji, Serbii, Czarnogóry, Bośni i Hercegowiny, Macedonii Północnej, Grecji, Niemiec, Francji, Australii oraz Stanów Zjednoczonych. Polskie ośrodki w EUROJOS-ie reprezentują badacze m.in. z Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Instytutu Sławistyki PAN, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

Do lutego 2022 roku konwersatorium działało – niezmiennie od chwili powołania – pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Bartmińskiego.

Celem EUROJOS-u jest kontynuowanie i rozwijanie badań porównawczych nad językowym obrazem świata w skali ponadnarodowej, ogólnosłowiańskiej i szerzej – europejskiej. W centrum zainteresowania autorów znajdują się analizy semantyczne (bo JOS w sposób najbardziej jaskrawy przejawia się właśnie w leksyce) prowadzone na materiale języków słowiańskich, a także innych wybranych języków, niekiedy bardzo odległych, z zamiarem dokonywania porównań międzyjęzykowych i międzykulturowych. Szczególna uwaga poświęcana jest nazwom wartości, przede wszystkim tym, które odgrywają istotną rolę we współczesnym świecie.

Założenia merytoryczne konwersatorium odpowiadają koncepcji etnolingwistyki kognitywnej prezentowanej w pracach Jerzego Bartmińskiego i Wojciecha Chlebdy.

Program odwołuje się do założenia, że człowiek postrzega świat w perspektywie określonej w dużej mierze przez jego wspólnotę językową i kulturową, a rekonstrukcja językowego obrazu świata prowadzi do poznania człowieka jako podmiotu postrzegającego, konceptualizującego i mówiącego.

Owoce prac prowadzonych w ramach konwersatorium są liczne wydawnictwa, wśród których na szczególną uwagę zasługuje *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (LASiS), którego zamysł sięga swoimi początkami lat 90. ubiegłego wieku, kiedy opracowano zbiorowo pojęcie OJCZYZNY w dwunastu językach europejskich. Tom pt. *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* ukazał się w roku 1993 w Lublinie pod redakcją Jerzego Bartmińskiego.

Inicjator i redaktor naczelny *Leksykonu*, Jerzy Bartmiński, podkreślał, że tytuł opracowania jest poniekąd umowny, chodzi bowiem o wartości podzielane nie tylko przez poszczególne narody słowiańskie, ale też przez ich bliższych i dalszych (niekiedy bardzo dalekich) sąsiadów. Zespół autorski skoncentrował się na wartościach, które są doniosłe społecznie i ważne ze względów kulturowych. Na początek wybrano pięć haseł: DOM, EUROPE, PRACĘ, WOLNOŚĆ, HONOR. We wszystkich przypadkach celem było sprawdzenie, w jakim stopniu pojęcia te są podobne, a w jakim specyficznie pojmowane w ramach poszczególnych kultur narodowych. Myślą przewodnią *Leksykonu* jest bowiem – jak podkreślał jego inicjator i twórca – szukanie „jedności w różnorodności”. Analizując słownictwo rozmaitych języków, dostrzegamy nie tylko różnice, lecz także obszary wspólne. Obraz świata zawarty w języku obejmuje elementy zarówno uniwersalne, jak i specyficzne kulturowo, właściwe tylko dla niego. Sztandarowym, często przytaczanym, przykładem ilustrującym odmienne postrzeganie rzeczywistości przez różne społeczności są nazwy zjawisk atmosferycznych, np. w języku angielskim funkcjonuje kilka określeń mgły ze względu na jej gęstość, w polskim takie rozróżnienie nie występuje, Lapończycy mają kilkadziesiąt słów na oznaczenie różnych rodzajów śniegu. Różnice dotyczą zarówno przedmiotów konkretnych, jak i pojęć abstrakcyjnych, np. duszy, wolności, losu.

Podstawą koncepcji opracowania haseł do *Leksykonu* stały się doświadczenia zdobyte przez lubelskich etnolingwistów w toku prac nad *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych*, którego próbny zeszyt ukazał się w roku 1980. Niemniej jednak w wersji obecnie realizowanej LASiS powstał jako fragment opolskiego programu „komparacji” języków słowiańskich po roku 1945, który przedstawił Stanisław Gajda, a którego wstępny zarys dali

w swoich referatach Wojciech Chlebda i Jerzy Bartmiński, rozwijając go w kolejnych publikacjach.

O specyficie *Leksykonu* stanowi kilka cech. Po pierwsze – autorzy posługują się wynegocjowaną w toku wielu posiedzeń wspólną terminologią i wspólnym aparatem pojęciowym; po drugie – prowadzą analizy na porównywalnym zestawie źródeł; po trzecie – przyjmują podobny sposób definiowania znaczeń. Wszystko to składa się na wspólną płaszczyznę teoretyczną i metodologiczną, co pozwala na prowadzenie analiz porównawczych. Za podstawę opracowania artykułów hasłowych *Leksykonu* przyjęto trzy typy danych. Pierwsze (S) czerpane są ze źródeł systemowych (w tym słownikowych), drugie (A) – ze źródeł „wywołanych”, tj. uzyskanych metodą badań ankietowych, trzecie (T) – z tekstów z korpusów narodowych oraz z wysokonakładowej prasy, dobranej wedle reprezentatywnych opcji politycznych i światopoglądowych (łącznie baza materiałowa określana jest skrótem S-A-T). Chociaż wszystkie trzy rodzaje danych są traktowane równorzędnie, to jednak ze względu na obszerność analiz materiału ankietowego postanowiono, by w *Leksykonie* przedstawić je w formie syntetycznej, natomiast kompletne wersje opracowanych sondaży opublikować w dwu oddzielnych tomach. Tom pierwszy *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych* pod redakcją Małgorzaty Brzozowskiej, Iwony Bielińskiej-Gardziel i Beaty Żywickiej wydano w roku 2017, zaś cztery lata później – w 2021 – udostępniono drukiem *Wartości w kulturach europejskich. Raport z badań empirycznych* pod redakcją Beaty Żywickiej.

Leksykon z założenia nie jest zbiorem definicji pojęć w sensie logicznym, nie jest encyklopedią. Jego celem jest odpowiedź na pytanie o to, jak użytkownicy poszczególnych języków rozumieją określone wartości. Aby zdać z tego sprawę w *Leksykonie* przyjęto koncepcję „definicji kognitywnej”, która zmierza nie tyle do zobiektywizowanego opisu znaczenia słów, ile do uchwycenie tego, jak rozumieją je mówiący.

Owoce dotychczasowej współpracy międzynarodowego zespołu językoznawców skupionych w konwersatorium EUROJOS jest pięć tomów *Leksykonu*, które ukazały się w Wydawnictwie UMCS: w 2015 roku pierwszy poświęcony konceptowi *DOM* pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, Iwony Bielińskiej-Gardziel, Beaty Żywickiej; w 2016 roku opublikowano tom dotyczący *PRACY* pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, Małgorzaty Brzozowskiej, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej; następne tomy obejmujące *HONOR* (pod redakcją Petara Sotirova i Dejana Ajdačicia) oraz *EUROPE* (pod redakcją Wojciecha Chlebdy) wydano kolejno w latach 2017 i 2018; tom *WOLNOŚĆ* pod

redakcją Macieja Abramowicza i Jerzego Bartmińskiego opublikowano w roku 2019. Wszystkie tomy *Leksykonu* są dostępne w wersji tradycyjnej i elektronicznej:

(https://ethnolinguistica-slavica.org/images/LASiS_1_Dom.pdf;
https://ethnolinguistica-slavica.org/images/LASiS_2_Europa.pdf;
https://ethnolinguistica-slavica.org/images/LASiS_3_Praca.pdf;
https://ethnolinguistica-slavica.org/images/LASiS_4_Wolnosc.pdf;
https://ethnolinguistica-slavica.org/images/LASiS_5_Honor.pdf).

Z założeniami *Leksykonu* zapoznaje szkic wstępny Jerzego Bartmińskiego *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*, zamieszczony w każdym tomie LASiS. W 2018 roku ukazała się skrócona wersja pierwszego tomu *Leksykonu DOM* w języku angielskim: *The Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours* pod redakcją Jerzego Bartmińskiego. Jej elektroniczna wersja dostępna jest na stronie Instytutu Slawistyki PAN (<https://ispan.waw.pl/default/badania/eurojos/#section1>). Opublikowano również wersje *Leksykonu* w języku litewskim i serbskim.

Badania prowadzone na potrzeby LASiS objęły niemalże wszystkie języki słowiańskie. Z grupy zachodniej: polski, czeski, słowacki, ze wschodniej: rosyjski, białoruski i ukraiński, z południowej: bułgarski, chorwacki i serbski. Powstały również opracowania dotyczące języków najbliższych sąsiadów Słowian: litewskiego, niemieckiego, greckiego, a także języków zachodniej i południowej Europy: francuskiego, włoskiego, hiszpańskiego, portugalskiego, angielskiego. Okazjonalnie w tomach LASiS pojawiały się opracowania dotyczące języka łemkowskiego, japońskiego, chińskiego oraz języków afrykańskich (suahili, tamaszek i hausa). Zamieszczano również analizy wybranych konceptów w kulturze indyjskiej oraz w antycznej kulturze greckiej.

Obecnie trwają prace nad kolejnymi tomami: RODZINA, ZDROWIE, DUSZA, SPRAWIEDLIWOŚĆ, OJCZYNA, DEMOKRACJA, PATRIOTYZM, SOLIDARNOŚĆ, TOLERANCJA, NARÓD. Wstępne opracowania, szkice częściowe i analizy problemowe publikowane są w roczniku „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” wydawanym przez UMCS oraz w tomach *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* w ramach lubelskiej „czerwonej serii”.

**Zespół recenzentów opiniujących do druku publikacje w roczniku
„Conversatoria Linguistica”:**

dr hab. Ewa Białek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)

dr Zuzanna Bułat Silva (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

dr Violetta Ciećko (Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska, Przemyśl, Polska)

dr hab. Iliana Genew-Puhalewa (Uniwersytet Warszawski, Polska)

dr hab. Anna Granat (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)

dr Monika Grzeszczak (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, Polska)

dr hab. prof. ucz. Danuta Kępa-Figura (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)

dr hab. prof. ucz. Wioletta Kochmańska (Uniwersytet Rzeszowski, Polska)

dr hab. Jadwiga Kozłowska-Doda (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)

dr hab. prof. ucz. Przemysław Łozowski (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)

dr hab. prof. ucz. Ewa Masłowska (Polska Akademia Nauk, Warszawa, Polska)

dr Agnieszka Mierzwińska-Hajnos (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)

dr hab. Marta Nowosad-Bakalarczyk (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)

dr Joanna Popielska-Grzybowska (Polska Akademia Nauk, Warszawa, Polska)

dr hab. Katarzyna Sobstyl

dr Martyna Sońta (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

dr hab. prof. ucz. Magdalena Ślawska (Uniwersytet Śląski, Katowice, Polska)

dr hab. prof. ucz. Joanna Szadura (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)

dr hab. prof. ucz. Marta Wójcicka (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska)